

Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2016.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ
СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”**

Београд, 6. децембар 2016.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2016.

„СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА
И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”

ЗБОРНИК РАДОВА
научни скуп националног значаја
Београд, 6. децембар 2016.

Издавач:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Миле Вуковић

Уредници:

Проф. др Александар Југовић
Проф. др Мирјана Јапунца-Милисављевић
Доц. др Александра Грбовић

Рецензенти:

Проф. др Мирко Филиповић, Универзитет у Београду – Факултет
за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Бранислав Бројчин, Универзитет у Београду – Факултет
за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Мирослав Бркић, Универзитет у Београду – Факултет политичих наука

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД.

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-089-4

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 27.12.2016. године, Одлуком бр. 3/171 од 29.12.2016. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”, групе аутора, који су уредили проф. др Александар Југовић, проф. др Мирјана Јапунца-Милисављевић и доц др Александра Грбовић.

Зборник је настао као резултат пројекта „СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Социјална инклузија особа с тешкоћама у менталном развоју – основне дефиницијске недоумице

Александра ЂУРИЋ-ЗДРАВКОВИЋ
Мирјана ЈАПУНЦА-МИЛИСАВЉЕВИЋ
Сања ГАГИЋ

Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Резиме

Социјална инклузија је важна инстанца за особе с тешкоћама у менталном развоју, њихове породице, дефектологе, друштво и, напослетку, државу. До дана данашњег, у свету и код нас, концепт социјалне инклузије остаје нејасан, углавном због вишеструких и контрадикторних дефиниција овог појма. Циљ рада је да покуша да на најосновнијем нивоу концептуализује социјалну инклузију кроз преглед, повезивање и интерпретацију расположивих налаза из научне литературе. У овом раду социјална инклузија је посматрана као интеракција између два модалитета: интерперсоналних односа и учешћа у заједници. Раd описује компоненте ова два модалитета социјалне инклузије. Унутар сваког модалитета дефинисаће се важне категорије које обухватају структуралне и функционалне компоненте везане за социјалну инклузију.

Кључне речи: социјална инклузија, интерперсонални односи, учешће у заједници

УВОД

Концепт социјалне инклузије је, по бројним ауторима нејасан, те је то једна од главних баријера у остваривању циља социјалне инклузије код особа с тешкоћама у менталном развоју (МР) (Сobigo et al., 2012; Johnson et al., 2012). Постоје бројне дефиниције социјалне инклузије које претендују да овај концепт супституишу социјалном интеграцијом, учешћем у заједници, или чак социјалним капиталом (Bigby, 2012; Forrester-Jones et al., 2006; Power, 2013; Walker et al., 2011).

Неједнакости у дефиницијама могу да угрожавају саму интервенцију и да доведу до нејасних исхода имплементације овог процеса. Последица вишесмислених концепција социјалне инклузије у великој мери омета комуникацију између особа с тешкоћама у МР, њихових породица, стручњака и истраживача с једне стране и државе, с друге

стране. Ове две стране могу да имају различито поимање значења и сврхе социјалне инклузије (Bigby, 2012).

Уједињене нације су још 2006. године усвојиле Конвенцију о правима особа с инвалидитетом (UN Treaty Collection, 2016), а Република Србија је потврдила текст Конвенције Законом о потврђивању Конвенције о правима особа с инвалидитетом 2009. године (Сл. гласник РС, 2009). Ипак, реалност у развијеним земљама света и у Републици Србији указује на чињеницу да особе с тешкоћама у МР и данас настављају да буду у социјалној изолацији и да њихово социјално окружење углавном чине чланови породице и стручна лица (Gooding & O'Mahony, 2016). С обзиром на то да сврсисходније остваривање циљева социјалне инклузије почиње њеном јаснијом дефиницијом и концепцијом, рад има за циљ да концептуализује социјалну инклузију. Покушај остваривања наведеног циља ће бити реализован прегледом, повезивањем и интерпретацијом расположивих налаза из научне литературе.

Дефинисање социјалне инклузије

Јасно дефинисање социјалне инклузије може да олакша комуникацију између пружалаца услуга, људи који доносе законске одредбе и истраживача тј. децидније одређивање овог концепта води стандардизацији начина на који истраживачи мере социјалну инклузију (Amado et al., 2013).

Дефиниције социјалне инклузије које се наводе у литератури у последњих 10 година су бројне. Кобиго и сарадници (Cobigo et al., 2012) дефинишу социјалну инклузију као процес који омогућава да субјекти који су у ризику од друштвене искључености добију могућност и средства за пуно учешће у економском, друштвеном и културном животу. Бигби (Bigby, 2012) наводи да социјална инклузија представља социјалну повезаност са људима који нису чланови породице особе с тешкоћама у МР, нити стручна лица која учествују у њиховој рехабилитацији, као ни друге особе с тешкоћама. Раније дефиниције социјалне инклузије обухватају достизање животног стандарда, који се сматра прихватљивим у друштву у којем живе особе с тешкоћама (Forrester-Jones et al., 2006). Пауер (Power, 2013) истиче неопходност већег учешћа грађана с тешкоћама у доношењу друштвених одлука који утичу на њихове животе и остварење основних права. Вокер и сарадници (Walker et al., 2011) дефинишу социјалну инклузију као друштвено прихватање људи с тешкоћама у школама, на послу и у друштвеној заједници. Ова дефиниција наглашава субјективна понашања особа типичне популације ка особама с тешкоћама у МР.

Интерперсонални односи и учешће у заједници се јављају као заједнички чинилац у дефиницијама, али се концептуална разлика јавља код обима, околности и дубине социјалне инклузије.

Обим дефиниције се односи на врсте активности и околину коју социјална инклузија обухвата, те се дефиниције конципирају у ужем и ширем обиму. На пример, Клемент и Бигби (Clement & Bigby, 2009) су сузили обим социјалне инклузије на два начина: прво, искључили су односе са одређеним групама (стручна лица и особље, породица, особе с ИО) и друго, искључили су друштвене активности као компоненту социјалне инклузије

иако су схватили да ће односи са члановима заједнице да доведу до друштвеног учешћа. Конципирање социјалне инклузије у ширем обиму укључује прихватање особе с тешкоћама у МР као равноправног члана друштва, прикладне услове живота, запослење и учешће у заједници (Power, 2013).

Разлике у обиму социјалне инклузије подразумевају разнородне *околности* под којима се спроводи социјална инклузија. Истраживачи наглашавају значај формирања односа са особама без тешкоћа (Bates & Davis, 2004).

Конципирајући *дубину* дефинисања социјалне инклузије, неки истраживачи су се усмеравали ка објективним параметрима (број пријатељстава) (Johnson et al, 2012), док су други издвајали субјективне параметре (ниво задовољства) (Copeland, Luckasso. & Shauger, 2014). Истраживања степена задовољства подршком су се углавном ослањала на особе са вишим коефицијентом интелигенције и нижом потребом за подршком. Проблематично у истраживањима је и то што нека истраживања наводе да особе са различитим нивоима интелектуалних и развојних тешкоћа различито доживљавају социјалну инклузију. На пример, особе са тешком и умереном интелектуалном ометеношћу (ИО) су у већем ризику од социјалне изолације од других категорија овог стања (McConkey, 2007). Особе са умереном ИО су изјавиле да више воле склапање блиских пријатељстава са особама које су сличне њима, тј. имају интелектуалне или развојне тешкоће (McVilly et al., 2006). Особе са тешком и дубоком ИО углавном формирају односе са члановима породице, или особљем институције у којој се рехабилитују (Whitehouse, Chamberlain & O'Brien, 2001).

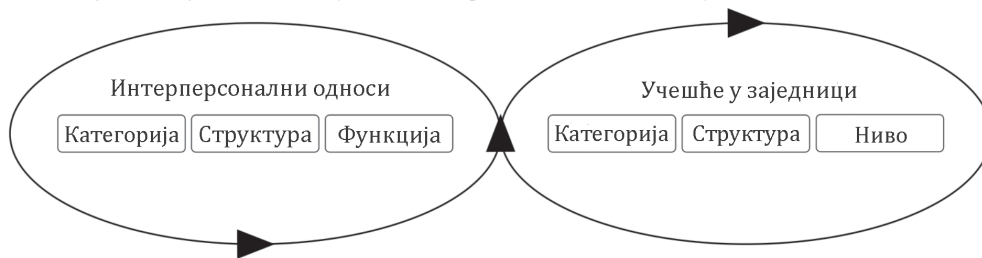
Индивидуални и заједнички бенефити социјалне инклузије зависе од ширих промена у ставу и понашању друштва. И заиста, многе особе са ИО и тешкоћама у развоју су пријавиле да негативни ставови друштва ометају социјалну инклузију. Истраживачи, такође, наглашавају да социјална инклузија може да умањи негативне ставове, стереотипе и дискриминацију особа са ИО и тешкоћама у развоју (Mahar et al., 2013). Истраживања ретко обухватају однос између социјалне инклузије и јавних ставова. Повећани ниво социјалне инклузије може да умањи негативне ставове (Amado et al., 2013).

Модел социјалне инклузије

Модел социјалне инклузије приказан на Слици 1 фокусира се на два домена – интерперсоналне односе и учешће у заједници. Унутар сваког домена дефинисаће се важне категорије које обухватају структуралне и функционалне компоненте везане за социјалну инклузију.

Интерперсонални односи и учешће у заједници који се наводе у литератури (Asselt-Goverts, Embregt. & Hendriks, 2013) су важни за квалитет живота и неопходни су за социјалну инклузију. Ова два домена би требало да се преклапају и допуњују један другог, што овај модел и показује стрелицама које круже око оба домена. За разлику од ширег дефинисања социјалне инклузије, овај модел раздваја дефиницију социјалне инклузије од процеса који доводе до социјалне инклузије, као и од субјективног осећаја који

претпоставља присуство инклузије. Нагласак је на компонентама интерперсоналних односа и учешћа у заједници (Clifford Simplican & Leader, 2015).

Слика 1 – Модел социјалне инклузије према Clifford Simplican & Leader, 2015.

Као што је приказано на Слици 1 *интерперсонални односи* садрже три карактеристике: категорију, структуру и функцију.

Категорија се односи на састав особа у социјуму, укључујући чланове породице, стручна лица и особље, пријатеље, познанике и партнере (са или без тешкоћа). Особе са ИО и тешкоћама у развоју су изјавиле да су им врло значајни односи са особљем (Clarkson et al., 2009) и другим особама са тешкоћама (McVilly et al., 2006), као и осећај припадности друштву (McVilly et al., 2006). Кореспонденције се јављају између особа код којих су евидентне могућности за развој поверења и реципрочности (Nash, 2005). Грађење односа зближава различите типове људи, те ови односи могу бити нарочито важни у побољшању изгледа за запошљавање особа са тешкоћама (Phillips et al., 2014).

Структурална компонента одређеног интерперсоналног односа укључује дужину постојања односа, генезу односа, учесталост одржавања односа, као и то ко иницира однос (Asselt-Goverts et al., 2013). Још једна структурална компонента је локација социјалне интеракције која може да се одиграва у дому, у заједници или преко интернета (Johnson et al, 2012).

Функција односа омогућава вишеструку социјалну подршку и могуће је сагледати је кроз три категорије: емоционалну, инструменталну и информациону. Емоционална подршка укључује љубав, бригу и поверење. Инструментална подршка укључује конкретну помоћ и услуге, а информациона подршка обухвата савете, предлоге и информације (Phillips et al., 2014). Особе са сметњама су изјавиле да им је потребна свака врста подршке (Clarkson et al., 2009).

Као што је приказано на Слици 1 *учешће у заједници* се сагледава кроз три врсте карактеристика: категорија, структура и ниво (степен) учешћа.

Категорија учешћа се посматра кроз друштвене активности које обухватају слободне активности, попут хобија, уметности и спорта, политичке и грађанске активности, продуктивне активности, попут запослења или едукације, приступ роби и услугама и религиозне и културне активности (McConkey, 2007).

Особе са ИО и тешкоћама у развоју учествују у активностима кроз бројне *структуре*, које је могуће класификовати као: одвојене, полуодвојене и интегративне (Power, 2013).

У одвојеним активностима са овим особама учествују и стручна лица, а одржавање активности реализује се у установама попут заједничког дома, одвојене наставе или

радионице. Већина особа са ИО и тешкоћама у развоју живе са својим породицама, те се у одвојене активности укључују и чланови њихове уже породице. Приликом анкетирања, чланови породице изјављују да избегавају учешће у отвореним заједницама услед јасно испољеног непријатељства од стране заједнице, тако да активности обављају унутар својих домова, домова блиских пријатеља или наменски организованих центара (Power, 2013). Недостатак времена и низак социоекономски статус може такође негативно да утиче на учествовање у заједници (Asselt-Goverts et al., 2013).

Постоје три врсте полуодвојених активности. Прва укључује стручно особље, чланове породице и особе са ИО и тешкоћама у развоју при чему се активности обављају у окружењу заједнице, попут ресторана, уметничких радионица или позоришних група (Clement & Bigby, 2009). Друга обухвата места унутар одвојених установа у чији су рад укључени чланови заједнице, попут плесних школа организованих од стране волонтера и истраживача (Nash, 2005). Сајбер заједнице се јављају као трећа форма полуодвојених активности (Asselt-Goverts et al., 2013). Ове активности могу допринети развоју осећаја припадности, развоју поверења и групног идентитета и могу учврстити вољу особе да учествује у интеграцији (Nash, 2005).

Учешћем у уобичајеном окружењу особе са ИО и тешкоћама у развоју имају највећу шансу да развију позитиван став заједнице ка њима. На жалост, интегративно окружење је окружење из којег су ове особе најчешће искључене (Copeland, Luckasson & Shauger, 2014).

Људи су на различите начине укључени у заједницу. *Ниво* укључености се описује као присуство, сусрет и учешће. Друштвено присуство представља физичко присуство у окружењу без контакта са другим људима (Johnson et al., 2012). Многа схватања социјалне инклузије одбацују присуство као недовољну замену за учешће (Clement & Bigby, 2009). Аутори овог рада сматрају да је присуство значајна компонента активности у заједници која изискује минимални ангажман који представља предуслов за учешће.

Сусрети се дефинишу као интеракција између странаца који могу бити пролазни или непрекидни (Mahar, Cobigo & Stuart, 2013). Интеракција са конобарима у ресторану или људима у аутобусу може се чинити као неважна, али овакви сусрети развијају осећај припадности особа са ИО и могу послужити као почетна подршка учешћу. Сусрети омогућавају да се модернизује концепт учешћа у заједници, јер се интеракције углавном дешавају као категорија сусрета (Bigby, 2012).

Учешће у заједници представља учествовање у активностима заједнице које промовишу развој интерперсоналних односа.

Ови међусобни односи и учешће у заједници представљају главне компоненте социјалне инклузије и обично су у интеракцији. Интензивније учешће у заједници увећаће и појачаће друштвену мрежу особе, а јаки интерперсонални односи ће појачати приступ заједници (Clifford Smplican & Leader, 2015).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Коме је намењена социјална инклузија? Социјална инклузија је намењена свима: особама са интелектуалним тешкоћама и тешкоћама у развоју, као појединцима и као групи, члановима друштва који ће имати користи од инклузије и држави која ће имати користи од учешћа особа са свим нивоима способности. Да би се социјалном инклузијом постигли наведени ефекти, неопходно је радити на јаснијој дефинисаности овог концепта, како би остваривање циља социјалне инклузије постало мерљивије.

ЛИТЕРАТУРА

1. Amado, A., Novak Stancliffe, R. J., McCarren, M. & McCallion, P. (2013). Social inclusion and community participation of individuals with intellectual/developmental disabilities. *Intellectual and Developmental Disabilities, 51*(5), 360–375.
2. Asselt-Goverts, A. E., Embregts, P. J. C. M. & Hendriks, A. H. C. (2013). Structural and functional characteristics of the social networks of people with mild intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities, 34*, 1280–1288.
3. Bates, P. & Davis, F. A. (2004). Social capital, social inclusion and services for people with learning disabilities. *Disability & Society, 19*(3), 195–207.
4. Bigby, C. (2012). Social inclusion and people with intellectual disability and challenging behaviour: A systematic review. *Journal of Intellectual and Developmental Disability, 37*(4), 360–374.
5. Clarkson, R., Murphy, G. H., Coldwell, J. B. & Dawson, D. (2009). What characteristics do service users with intellectual disability value in direct support staff within residential forensic services? *Journal of Intellectual & Developmental Disability, 34*(4), 283–289.
6. Clement, T. & Bigby, C. (2009). Breaking out of a distinct social space: Reflection on supporting community participation for people with severe and profound intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 22*, 264–275.
7. Clifford Simpican, S. & Leader, G. (2015). Counting inclusion with Chantal Mouffe: a radical democratic approach to intellectual disability research. *Disability & Society, 30*(5), 717–730.
8. Cobigo, V., Ouellette-Kuntz, H., Lysaght, R. & Martin, L. (2012). Shifting our conceptualization of social inclusion. *Stigma Research and Action, 2*(2).
9. Copeland, S. R., Luckasson, R. & Shauger, R. (2014). Eliciting perceptions of satisfaction with services and supports from persons with intellectual disability and developmental disabilities: A review of the literature. *Journal of Intellectual Disability Research* (published online).
10. Forrester-Jones, R., Carpenter, J., Coolen-Schrijner, P., Cambridge, P., Tate, A., Beecham, J., et al. (2006). The social networks of people with intellectual disability living in the community 12 years after resettlement from long-stay hospitals. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 19*, 285–295.
11. Gooding, P. & O'Mahony, C. (2016). Laws on unfitness to stand trial and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Comparing reform in England, Wales, Northern Ireland and Australia. *International Journal of Law, Crime and Justice, 44*, 122–145.

12. Johnson, H., Douglas, J., Bigby, C. & Iacono, T. (2012). Social interaction with adults with severe intellectual disability: Having fun and hanging out. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 25, 329–341.
13. Mahar, A. L., Cobigo, V. & Stuart, H. (2013). Conceptualizing belonging. *Disability & Rehabilitation*, 35, 1026–1032.
14. McConkey, R. (2007). Variations in the social inclusion of people with intellectual disabilities in supported living schemes and residential settings. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(3), 207–217.
15. McVilly, K. R., Stancliffe, R. J., Parmenter, T. R. & Burton-Smith, R. M. (2006). Self-advocates have the last say on friendship. *Disability & Society*, 21(7), 693–708.
16. Nash, M. C. (2005). Beyond therapy: Performance work with people who have profound & multiple disabilities. In C. Sandah. & P. Auslinger (Eds.), *Bodies in commotion* (vol. 42, pp. 190–201). Ann Arbor: University of Michigan Press.
17. Phillips, B. N., Robison, L. J. & Kosciulek, J. (2014). The influence of social capital on starting wage for people with and without disabilities. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 1–9 (published online).
18. Power, A. (2013). Making space for belonging: Critical reflections on the implementation of personalized adult social care under the veil of meaningful inclusion. *Social Science & Medicine*, 88, 68–75.
19. Službeni glasnik Republike Srbije (2009). Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, 42/2009. Beograd: JP Službeni glasnik.
20. UN Treaty Collection: Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. United Nations. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV15&chapter=4&clang=_en Retrieved 2016-10-13.
21. Walker, H. M., Calkins, C., Wehmeyer, M. L., Walker, L., Bacon, A., Palmer, S. B., et al. (2011). A social ecological approach to promote self-determination. *Exceptionality: A Special Education Journal*, 19(1), 6–18.
22. Whitehouse, R., Chamberlain, P. & O'Brien, A. (2001). Increasing social interactions of people with more severe learning disabilities who have difficulty developing personal relationships. *Journal of Intellectual Disabilities*, 5(3), 209–220.

SOCIAL INCLUSION OF PERSONS WITH NEURODEVELOPMENTAL DISORDERS – BASIC DEFINITION DOUBTS

Aleksandra Đurić-Zdravković, Mirjana Japundža-Milisavljević, Sanja Gagić
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Social inclusion is an important instance for people with developmental difficulties, their families, special education teachers, society and, finally, the state. To this day, around the world and in our country, the concept of social inclusion remains unclear, mainly because of multiple and contradictory definitions of this term. The aim of this research is to conceptualize social inclusion at its basic level through review, integration and interpretation of available findings from scientific literature. In this paper, social inclusion is observed as an interaction between two modes: interpersonal relations and community participation. This paper describes components of these two modalities of social inclusion. Within each modality important categories that include structural and functional components related to social inclusion will be defined.

Key words: social inclusion, interpersonal relationships, community participation